

Cadrilaterul, o Aromânie în miniatura ? câteva observatii despre cartea lui Enache Tusa *Imaginar politic si identitati collective în Dobrogea*

Nu stiu daca istoria ca disciplina a facut progrese notabile în ultimii douazeci de ani în România. Abolirea cenzurii comuniste si noul climat de dupa 1989 au favorizat în schimb explorarea unor aspecte din istoria tarii evitate sau chiar ocltate de istoricii români pana atunci. Rezultatele sunt uneori surprinzatoare si chiar spectaculoase daca ne gândim la succesul ipotezelor lui Neagu Djuvara privind cumanitatea fondatorilor dinastiei Tarii românești¹. În general însa rezultatele acestor incursiuni sunt mai putin spectaculoase, dar nu mai putin socante pentru publicul format în România, deci stimulante într-o perspectiva critica. Acesta e cazul intrarii Dobrogei în componenta României în 1878 si integrarii ei în deceniile care au urmat, moment si proces istoric reconstituit recent în detaliu de Enache Tusa în teza sa de doctorat în stiinte politice publicata sub titlul *Imaginar politic si identitati collective în Dobrogea*.

Luând în considerare informatiile si analizele propuse de acest autor pornind de la numeroasele documente, marturii si studii specializate consultate, cititorul gaseste raspunsuri pe cât de precise pe atât de neasteptate la întrebări pe care multi cu greu le-ar fi formulat, convinsi fiind ca raspunsurile vin de la sine.

Cine a decis “realipirea” Dobrogei în 1878 ? Nu România, al carei “statut era la acea vreme de obiect si nu de subiect de drept international” ci Marile Puteri, adica Rusia, care tocmai semnase un acord cu Austro-Ungaria prin care recupera sudul Basarabiei, cedat în 1856 Moldovei, în timp ce doua teritorii otomane erau atribuite României (Dobrodja de nord) si Bulgariei (Dobrogea de sud). Dornici sa nu displace Marilor Puteri, mai ales Angliei si Frantei care vedeau în tarile române o “zona de siguranta împotriva influentei rusesti în spatial European”, guvernul si clasa politica romaneasca au acceptat pâna la urma decizia congresului de la Berlin². Principalul obstacol în vederea controlului noilor posesiuni a fost numarul restrâns al locuitorilor români, ceea ce explica reticentele conducatorilor români, nemulțumiti pe de alta parte de cedarea sudului Basarabiei. Ion Ionescu de la Brad consemna în 1850 existenta a 3.650 familii de Români pe de o parte si, pe de alta parte, 4.800 de familii de turci, 2.222 de tatar, 2.214 bulgari, 1.092 cazaci, 747 lipoveni, 300 de greci, 212 egiptieni, 126 armeni, 119 evrei si 59 de germani³. Români reprezentau ceva mai puțin de o patrimie din ansamblu.

De ce aceasta provincie otomana trebuia sa devina una romaneasca si nu una turceasca, sau tatarasca, sau turco-tatara sau chiar bulgareasca ? Argumentele românești expuse de E. Tusa nu sunt convingatoare în termeni de legitimitate. Primul, de ordin “civilizational”, figureaza chiar în primul paragraf al introducerii :

¹ Pe cât de spectaculoase pe atât de ridicole, elucubrările neoprotocroniste sunt un caz aparte fiindca se înscriu într-un proces initiat pe vremea national-comunismului.

² Enache Tusa, *Imaginar politic si identitati collective în Dobrogea*, Bucuresti, 2011, p. 159, 485. « România a fost silita sa accepte Dobrogea, o provincie înapoiata economic si straina din punct de vedere etnic în schimbul retrocedarii celor trei judete... », *Id.*, p.190.

³ *Id.*, pp. 123-124. Comandata de administratia otomana, ancheta fostului pasoptist în exil a aparut în *Journal de Constantinople* cu titlul “Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja »

“Stapânirea turcească a distrus în 450 ani civilizația veche, greco-romană, și a transformat Dobrogea dintr-o piatră prețioasă a lumii antice, într-un pilon de rezistență și ofensivă al imperiului Otoman. Acest element vine să împlinească un proces istoric fără de care prezenta românilor în această parte de țară, Dobrogea, nu s-ar putea explica.”⁴

Celelalte motive invocate privesc prezenta propriu-zisă a românilor și nu ne pot lăsa decât dubitativ având în vedere caracterul aleatoriu și ipotetic al principalelor argumente avansate. O parte dintre supușii români ai sultanului în ajunul schimbării frontierelor ar fi fost la origine “pamântenii”⁵, adică prezenți în regiune înainte de “asezarea” turcilor la sfârșitul secolului al XVI-lea, de “navalirile” tatarilor în secolul XVII-lea și, în urma războiului din Crimeea, de colonizarea lor⁶, sau de “venirea” bulgarilor mai ales după războiul ruso-turc din 1828⁷.

În tot cazul, prezenta multiseculară și neîntreruptă a acestor “pamântenii” români nu poate justifica violențele perpetuate de statul român pentru transformarea fostei provincii otomane, aceasta “Europa și Asia în miniatură” într-o “Dacie în miniatură”, populată majoritar de români originari din toate colțurile țării⁸. E. Tusa nu face proces statului român pentru nedreptățile comise, în schimb descrie situația victimelor colonizării românești cu o empatie și o precizie exemplară. Meritul cărții constă tocmai în analiza mecanismelor juridice, religioase, administrative, școlare, politice, care au permis “românizarea” Dobrogei și efectelor lor dezastruoase pentru cei vizati fără a fi neapărat benefice pentru ceilalți. Refuzând să dea drepturi politice complete locuitorilor acestei regiuni timp de trei decenii (1878-1909), sistemul politic românesc nu a făcut decât să mărească neîncrederea “alogenilor” și să accentueze corupția în aceste ținuturi în care contrastul între tradițiile și obiceiurile locale ale diferitelor comunități etnice și religioase, pe de o parte și, pe de altă parte, sistemul de valori de tip occidental (francez) introdus de pe timpul lui Cuza era și mai flagrant decât în restul României.

Eficacitatea măsurilor luate a fost de altfel relativă. Procentajul turcilor și tatarilor, expropriați, spoliați deseori de proprietățile lor și marginalizați în ciuda loialității lor proverbiale, a scăzut vertiginos. Cu bulgarii, mai organizați și susținuți de statul bulgar limitrof, a mers însă mai greu: mulți dintre ei vor părăsi România doar în 1940 cu ocazia schimbului de populație consecutiv cedării Cadrilaterului⁹. Calificată de istoricul Constantin Iordachi drept “laborator pentru promovarea identității naționale

⁴ *Id.*, p. 5-6.

⁵ Este vorba de grupul « dicienilor », zisi și « români vechi », sau « turcomocani ». Celelalte două grupuri de români care s-au instalat ulterior sunt « cojanii » (care proveneau din județele vecine ale Moldovei și Țării românești și pe care le-au părăsit din cauza abuzurilor boierilor, *Id.* p. 154) și « mocanii » care inițial veneau din Ardeal cu oile la iarnă, iarna durând numai 5-6 săptămâni în această regiune unde mulți dintre ei se stabileau după un timp (p. 85-89).

⁶ *Id.*, p. 238.

⁷ « Sursele actuale nu pot demonstra științific continuitatea bulgarilor în Dobrogea din secolul VII și până în secolul al XIX-lea », considera mai mulți istorici români citați de E. Tusa (*Id.*, p. 97). Putem însă fi siguri că pentru colegii lor bulgari nici continuitatea românilor în aceeași regiune care a făcut parte din primul și al doilea țarat bulgar nu poate fi demonstrată științific.

⁸ Cele două formule aparțin lui Nicolae Iorga și Constantin Brătescu.

⁹ 65.000 de bulgari au trecut din Dobrogea de nord în cea de sud, în timp ce 110.000 de persoane, dintre care mulți aromâni colonizați, au făcut drumul invers (*Id.* p. 467).

românești”¹⁰, Dobrogea nu va deveni acel “colt de țară curată românească” la care visa un personaj precum Constantin Pariano¹¹, decât la această dată.

În cartea sa, E. Tusa se referă cu precădere la ultimele decenii de administrație otomană și, mai ales, la primele decenii de administrație românească a provinciei, până în ajunul primului război balcanic, mai precis până la 1909 când Dobrogea poate fi considerată ca fiind integrată, locuitorii ei bucurându-se de aceleași drepturi politice ca și ceilalți cetățeni ai țării¹², iar procesul de românizare (sau aculturare, acești doi termeni fiind folosiți ca sinonime de E. Tusa) poate fi considerat ca ireversibil, etnicii români devenind majoritate absolută (52.5 %).

“Modelul interetnic dobrogean... o moștenire otomană”

Pentru a avea o idee mai clară asupra mozaicului etno-confesional care predomină în Dobrogea e suficient să reamintim că existau « foarte puține zone în care satele erau locuite de doar două etnii spre deosebire de localitățile în care existau șase sau opt etnii » sau că nu existau sate în care nemții de confesiune catolică și cei de confesiune protestantă să trăiască în comun¹³.

Indispensabilă, « deotomanizarea » a avut și consecințe negative, institutiile otomane fiind mai bine pregătite să administreze o asemenea diversitate decât noul model politic importat recent și aplicat deseori arbitrar în favoarea exclusivă a națiunii majoritare. « Vorbind astăzi, de un model interetnic dobrogean, însă acest model a fost o moștenire otomană », precizează E. Tusa. Într-un sens, nostalgia pentru acel « dulce loc de părăsire »¹⁴ cum era numită Dobrogea de pe vremuri în folclorul local este ușor de înțeles.

Sub Carol I au existat totuși, scrie E. Tusa, tentative de aplicare ale unui model « intercultural », citând ca exemple mai ales gesturile în favoarea musulmanilor : sprijinul acordat Seminarului de la Medjedia, o instituție prestigioasă pentru islamul turco-tătar (fondată în 1610 la Babadag, închisă în 1967 arbitrar sub Ceaușescu, redeschisă în 1990), și construcția moscheii de la Constanța, într-un stil arabo-egiptean, folosind procedee tehnice moderne¹⁵, ca gest de mulțumire pentru acordarea în 1905 a statutului de millet aromânilor în Imperiul otoman.

Integrând o provincie otomană de-a lungul secolelor, geografic diferită de restul țării mai ales datorită climei și proximității mării, România, care contrariu Bulgariei sau Serbiei, nu a fost niciodată administrată direct de teocrația turcească, a integrat și o dimensiune turco-orientală pe care a valorizat-o în diverse ocazii. Spre exemplu, un

¹⁰ *Id.*, p. 242.

¹¹ *Id.*, p. 172. Venit în Dobrogea după 1878, Constantin Pariano s-a îmbogățit cumpărând terenuri și constituind o moșie modernă prosperă. Prefect al Constanței în mai multe rânduri, el semna de asemenea cronici în presa locală în care se pronunța, printre altele pentru colonizarea Dobrogei cu « români rataciti (...) și pierduți pentru patria română » din Bulgaria (Vidin) și Serbia (Timoc) (p. 263-264). Mulți oameni politici români au făcut averi grație Legii de organizare a Dobrogei (1880) și Legii agrare (1882) menite să înlesnească « românizarea » provinciei, începând cu principalul artisan al colonizării Dobrogei, Mihail Kogălniceanu (p. 222).

¹² *Id.*, p. 188, 259.

¹³ *Id.*, p. 254.

¹⁴ *Id.*, p. 355.

¹⁵ *Id.*, p. 356.

pavilion reprezentând o moschee figura la Expoziția generală națională de la București din 1906 celebrând 25 de ani de la proclamarea regatului și 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către Traian, în timp ce palatul (« cuibul singuratic », « tenha juvah » în turcește) reginei Maria de la Balcic construit între 1925 și 1936 era dotat cu un minaret în ghiz de foisor și cu o « gradina a lui Alah ».

În ciuda garanțiilor asigurate locuitorilor noii provincii de principele Carol în proclamația sa emisă în limbile română, bulgară, turcă și tătară pe 17 noiembrie 1878, « intențiile de organizare ale Dobrogei au fost caracterizate printr-o dialectică aparte de includere și excludere simbolică și administrativă », scrie E. Tusa, concluzia sa fiind că « în confruntarea dintre naționalism și liberalism în organizarea Dobrogei, viziunea naționalistă a prevalat »¹⁶.

Cadrilaterul, o Aromânie în miniatură ?

Regiunea studiată în carte este Dobrogea de nord, alipită României în 1878. Dobrogea de sud, anexată după al doilea război balcanic, în 1913, și retrocedată Bulgariei în 1940, este evocată în ultimul capitol, intitulat Studiu de caz, aromânii din Dobrogea de sud parte a unui experiment politic esuat.

Când istoria se repetă, ceea ce la început a fost o tragedie devine mai apoi o farsă : nimic nu ilustrează mai bine acest adagiu decât motivele (de ordin « politico-strategic ») invocate pentru a justifica anexarea acestui teritoriu, și politica de românizare aplicată într-o provincie în care românii constituiau mai puțin de 3 %¹⁷.

« Problema era că în Dobrogea de sud, după 1878, Bulgaria prin colonizări și expulzări schimbase raportul demografic, eliminând elementul etnic musulman, turco-tatar, sporind elementul etnic bulgăresc », scrie E. Tusa. Această asertiune ar fi meritat precizarea următoare : « Problema României era... » Probabil că dacă în 1878 României i-ar fi fost cedat și sudul Dobrogei otomane, ea ar fi reușit performanțe similare celor bulgărești. România a venit prea târziu ca să schimbe lucrurile, statul națiune o făcuse deja, în profitul bulgarilor.

În ciuda rezistențelor întâlnite, previzibile de altfel, atât din partea populației cât și din partea statului vecin, tentativele de românizare au fost de același tip ca în Dobrogea de nord, cu o excepție totuși, colonizarea noilor județe românești cu aromâni și valahi megleniți veniți din sudul Bulgariei, Grecia de nord, sudul Regatului sârbilor, croaților și slovenilor și sudul Albaniei. Tocmai această excepție e abordată în detaliu de E. Tusa în capitolul final al cărții sale.

Aproximativ 35.000 aromâni și valahi megleniți au fost împroprietăriți în Cadrilater între 1925 și 1933, ei devenind cu aceeași ocazie cetățeni români, Constituția din 1923 nepermițând colonizarea cetățenilor străini. « Pentru statul român, acest spațiu constituia noua țară pentru aromânii din Peninsula Balcanică », scrie E. Tusa, citând cartea lui Adrian Radulescu și Ioan Bitolianu *Istoria Dobrogei*¹⁸. Această afirmație merita câteva precizări.

¹⁶ *Id.*, p. 213 și 211.

¹⁷ *Id.*, p. 453. Mocanii reprezentau majoritatea etnicilor români din Cadrilater, în ajunul anexării, de unde și termenul de « mocan » folosit de aromânii din Cadrilater și urmașii lor pentru români. Aromânii veniți în România fără să treacă prin Cadrilater nu folosesc acest termen care la origine nu era nicidecum peiorativ, profesiunea mocanilor fiind aceeași ca aceea a multor aromâni.

¹⁸ Constanta, 1998, p. 432, citat de E. Tusa, *op. cit.*, p. 428.

1. Ideea de a face din Cadrilater o noua tara pentru aromâni nu a fost prezentata ca atare oficial niciodata; ea a putut constitui un argument printre multe altele pentru a justifica a posteriori dezangajarea statului roman fata de aromânii din Balcani si mai ales pentru a da un nou impuls colonizarii si securizarii unui teritoriu în care românii erau ultraminoritari. Drepturile aromânilor din statele balcanice în noile lor frontiere nu erau recunoscute de tratatul de pace semnat la Bucuresti în 1913 ci numai printr-un schimb de scrisori efectuat cu aceasta ocazie unde aromânii erau mentionati ca “cutovlahi” – deci nu ca aromâni sau ca «români din sud». Problema “macedoromâna” n-a avut o incidenta particulara în organizarea Conferintei de pace de la Bucuresti de guvernul roman preocupat de recunoasterea internationala la care aspira si de câstigul territorial pe care îl revendica.

2. Numai o mica parte dintre aromâni, mai putin de o zecime din ansamblul balcanic, au venit în Cadrilater cu aceasta ocazie.

3. Int-un fel, chiar daca proiectul initial nu era aceasta, aromânii au reusit întradevar sa înjghebe în Cadrilater o mica tara a lor : daca Dobrogea de nord apare ca o “Dacie în miniatura” în urma colonizarii cu locuitori veniti din diferite regiuni ale României, atunci si Cadrilaterul era o mica Aromânie care regrupa fârseroti, gramosteni, pideni, crescatori de vite, artizani, comercianti, etc. Asistam cu aceasta ocazie la aparitia unei *koine*, indispensabile ca sa fie depasite particularitatile dialectale, la contacte tot mai strânse între comunitati care înainte se ignorau, etc. Comportamentul lor “independent” în relatie cu vecinii bulgari sau turci, dar si români, cu autoritatile administrative, scolare si chiar militare sugereaza acest fenomen. Aceasta noua dinamica în configuratia foarte particulara a lumii aromâne, produsa obiectiv de colonizarea în Cadrilater, va fi brusc blocata de Tratatul de la Craiova din 1940, însa va reveni progresiv si se va perpetua sub alte forme în România în deceniile care au urmat, fara însa sa se ajunga pâna în zilele noastre la un rezultat concludent, în parte din cauza absentei unui statut clar si unui sprijin institutional consecvent pe plan scolar, editorial si de media.

În ceea ce priveste felul în care aromânii se percepeau ei însisi în perioada colonizarii, felul în care erau perceputi de ceilalti si felul în care îi percepeau ei pe ceilalti E. Tusa aduce o serie de probe edificatoare.

Ei refuzau amestecul cu românii pe care îi considerau a fi “neseriosi, mincinosi si prea petrecareti”, nota autorul unui raport ministerial¹⁹. De notat ca independent de conflictele de interese pe care le aveau cu bulgarii si turcii, în casele carora erau deseori repartizati²⁰, relatile erau în general bune, aromânii vorbind deseori bulgara si câteodata turca, ceea ce nu era cazul colonistilor români si al autoritatilor.

Cei 30 de semnatori ai unui memoriu publicat la Silistra atrageau atentia asupra faptului ca : “românii-macedoneni nascuti si crescuti pe meleagurile sudice ale Balcanilor, având obiceiurile balcanice, necunoscând limba româneasca si cu un caracter cu totul deosebit decât al românilor din Regat, nu pot fi în masura sa dezvolte aici o cultura si o activitate care sa corespunda intereselor nationale românesti”. În acest protest, ei cereau sa li se permita si altor români din regat sa se stabileasca în Cadrilater, pentru ca macedo-românii sa nu « poata mai bine pondera »²¹.

“Daca românii din Vechiul regat au fost speriatii de incursiunile comitagiilor si au sfârșit prin a pleca din Cadrilater, aromânii în schimb au ramas, s-au organizat si au

¹⁹ *Id.*, p. 464.

²⁰ *Id.*, p. 455.

²¹ *Id.*, p. 457.

luptat”, reaminteste E. Tusa citând pe Catalin Negoita²². Nu lipsau totusi reticente, inclusiv în ierarhia militara, în legatura cu rolul colonistilor aromâni. “Majoritatea (lor) sunt stapâniti de ideea ca ei sunt adusi aici penru ca prin specialitatea lor proprie sa goleasca Cadrilaterul de turci si bulgari!”, consemneaza generalul Ioan Vladescu, care tine sa precizeze : “Am respins totdeauna propunerile lor nici nu le-am încredintat portul armelor, de care considerau un sacrilegiu de a se desparti.”²³ Inutil de precizat ca multi colegi ai generalului faceau des apel la aromâni în conflictele cu comitagii...

In fine, E. Tusa citeaza *in extenso* un text publicat de Nicolae Iorga în 1929, deci patru ani dupa începutul colonizarii Cadrilaterului.

“In Dobrogea cea noua, datoria mea de partid national ar fi sa sprijin pe macedonieni care reprezinta o parte asa de interesanta a poporului românesc ; oameni care au dat în civilisatia nationala proportional infinit de mult, oameni care sunt desigur dupa cum stiti, cu mult mai destoinici decât noi ; nu exista unul din ei care pus în orice situatie sa nu fie în stare a se descurca, sunt mari creatori de cultura din toata Peninsula Balcanica, si pe oamenii acestia i-am smuls de la casele lor, I-am transportat pe pamânt românesc, din neagricultori i-am facut agricultori, din oameni de oras i-am facut oameni de sate, ne-am batut joc putin de sperantele lor.”²⁴

Multi « colonizati » aromâni, si mai ales copii lor, nepotii si nepotii copiilor lor au avut posibilitatea sa împartaseasca în diferite circumstante critica « solutiei » prin colonizare propusa de Iorga si conditiile în care colonizarea a avut loc. Omagiul adus de faimosul istoric nu putea decât sa-i onoreze, nu însa sa-i si consoleze.

In jur de 25.000 de familii dintre care 18.000 de familii aromâne erau evacuate din Cadrilater în august septembrie 1940 în judetele Constanta si Tulcea. Unele se vor instala în casele lasate de bulgari sau nemti, evacuati la rândul lor, altii se vor refugia în Moldova sau în Banat si de acolo vor ajunge în Baragan... Ce a urmat, e bine cunoscut.

*

Faptele relatate mai sus apartin unui trecut mai repede îndepartat, în tot cazul de mult îngropat, si daca e bine ca acest trecut sa nu fie nici uitat nici rastalmacit, aceasta nu înseamna ca el trebuie sa comande prezentul si sa ipotecheze viitorul. In plus, nu e rau sa relativizam, ce s-a întâmplat în România nu are nimic exceptional. Umilintele si frustrarile pe care le-au putut suferi tatarii sau turcii în Dobrogea româneasca sunt de acelasi gen cu cele care au avut loc în Dobrogea bulgareasca în aceeasi perioada si, mai ales, nu pot fi comparate cu nenorocirile care sau abatut asupra tatarilor din Crimeea deportati în masa de Stalin dupa ultimul razboi sau cu traumatismul suferit de turcii din Bulgaria comunista care au fugit cu zecile de mii cuprinsi de panica din cauza deciziei intempestive a lui Jivkov de a-i « rebulgariza » cu forta.

Din anumite puncte de vedere, situatia minoritarilor din Dobrogea din zilele noastre chiar daca pondrea lor e din ce în ce mai putin semnificativa, nu e nicidecum mai îngrijoratoare decât aceea a majoritarilor si concertul lamentarilor pe tema

²² *Intre stânga si dreapta, comunism, iredentism si legionarism în Cadrilater*, Craiova, 2009, p. 15-16., citat de E. Tusa, *op.cit.*, p. 463.

²³ *Id.*, pp. 463-464.

²⁴ *Id.*, p. 465.

persecuțiilor suferite în trecut din cauza majorităților sau a minorităților la care asistăm în ultimii ani e mai degrabă ridicol având în vedere beneficiile derizorii pe care le pot procura.

Cazul studiat de E. Tusa în ultimul capitol al cărții sale mi se pare interesant din alt motiv. De voie de nevoie, siliti sau incitați, mulți turci sau tătari au plecat, ca să nu mai vorbim de bulgari care aproape că au dispărut din Dobrogea. Cei care au rămas știu ce sunt și sunt recunoscuți ca atare; nimic nu-i obliga și nici nu-i împiedică să o spună sus și tare. Același lucru e valabil pentru cele cel puțin zece minorități naționale recunoscute de Constituția română prezentă în Dobrogea. Situația pare însă mai complicată pentru urmașii aromânilor veniți din zone îndepărtate de frontierele meridionale în noile posesiuni ale României în anii 1920 deplasati și împrăștiati zece-cinsprezece ani după sosirea lor. Sunt ei români de totdeauna pierduți printre străini până la o dată recentă când au reintegrat țara-mamă? Români în virtutea operei de colonizare la care au participat? Româniizați cu timpul în contact cu noii lor compatrioți? Sunt ei (încă) aromâni? Aromâni pur și simplu, sau aromâni și români, aromâni și (chiar) greci sau albanezi când predecesorii lor veneau din aceste țări? Istoria recentă a Dobrogei de nord și de sud, veche și nouă, reconstituită de E. Tusa deschide anumite piste. Ea nu are, bineînțeles, cum să răspundă la întrebarea formulată mai sus dar îți permite să înțelegi de ce o asemenea întrebare nu e deplasată. Motivele pentru care aromânii au venit în Cadrilater sunt complexe, și simplificând am putea spune că ele au fost și de ordin național, sub o formă sau alta, dar nu numai de ordin național²⁵. Tot simplificând, la extrema, și recurgând la explicații rationale, se poate spune că menținerea ca element etno-lingvistic aparte a aromânilor în perioada decisivă pentru afirmarea națiunilor în Balcani a fost posibilă grație sprijinul adus de statul român la cererea și cu aprobarea aromânilor ostili integrării în celelalte națiuni în curs de afirmare.

Decât să pierdem timpul cu discuții asupra gradului sau formei în care aceștia din urmă se simteau mai repede aromâni sau români, în dinamica înflăcărată de atunci totul era posibil, ne vom mulțumi cu constatarea următoare: nici un alt stat din Balcani (inclusiv Grecia care pledează pentru asimilarea necondiționată) și niciuna din Marile Puteri nu s-a arătat interesat de chestiunea aromânească.

Pe larg abordată și tratată, mai ales de intelectuali prestigioși de origine aromână, în România interbelică, unica țară în care o asemenea temă putea fi discutată și găsea un public interesat, chestiunea aromânească a încetat să aibă o miză în sud-estul european după pacea de la București din 1913. Ea va reveni după 1989 în toate țările unde trăiesc aromâni inclusiv în diaspora. În mai multe privințe, dezbaterile sunt radical diferite în România față de celelalte țări balcanice. Pe de o parte această țară a jucat un rol istoric major în istoria modernă a aromânilor, a căror limbă aparține

²⁵ Exemplul ales de E. Tusa ilustrează sugestiv această complexitate. E vorba de mărturia scriitoarei Maria Bedivan despre discuțiile între tatăl ei, capul familiei, care a decis să părăsească Grecia pentru Cadrilater și soțul lui, rămas în Grecia (*Id.* p. 465, *Pe urmele unui colonist aromân* e titlul cărții publicate de M. Bedivan la București, în 2003). Se poate oare spune că mama scriitoarei (și câte alte persoane au fost în aceeași situație!) a decis, și încă din motive naționale, să vină în România și să rupă astfel legăturile cu propria ei familie. Exemplele și situațiile excepționale pot fi multiplicabile la infinit, e suficient pentru aceasta ca descendenții familiilor de colonizați să interogheze memoria propriilor lor familii.

aceleasi romanitati orientale ca si româna, pe de alta parte un numar semnificativ de aromâni din România de azi provine din grupurile care au participat la colonizarea Cadrilaterul. Evacuat în pripa în 1940, Cadrilaterul a constituit un subiect tabu în perioada comunista, inclusiv printre aromânii transferati în nordul Dobrogei si alte regiuni din România. Ori aceasta experienta, entuziasmanta pentru unii, mai ales la început, traumatizanta pentru altii, a jucat un rol determinant pentru ei si va marca demersurile lor ulterioare. Dupa 1989, lumea a început sa vorbeasca, parerile variaza de la generatie la generatie, de la comunitate la comunitate, de la persoana la persoana... Nu cred ca mai trebuie precizat faptul ca daca se doreste sa se ajunga la un rezultat coerent, dezbaterea trebuie sa aiba loc în cunostinta de cauza, tinând cont de contextul regional si istoric la care ne referim. Cartea lui E. Tusa este deci mai mult decât binevenita.

nicolas trifon
ianuarie 2013